

Πολλά τα δεινά – Polla ta deina

Enkele overwegingen bij de Groene Deltawerken van de 21^e eeuw

Bijdrage van Steven van Schuppen aan de Thijs Kramerlezing op 22 februari 2008 in de Koorkerk te Middelburg

Water als levensbron, dynamisch, verrassen, genieten, verleiden. Dat waren enkele trefwoorden die over de tafel gingen bij de voorbespreking van deze eerste Thijs Kramerlezing. Trefwoorden die het gedachtegoed en de grondhouding van Thijs Kramer kenschetsen. Trefwoorden die een centrale rol zouden moeten spelen in de Groenblauwe deltawerken van de 21^e eeuw. Opvallend in dit vertoog is dat het esthetische en het hedonistische een voorname positie innemen. Dat geldt wel voor meer uitingen van de hedendaagse milieubeweging. Ergens in de jaren negentig van de vorige eeuw is dat begonnen. In die *booming nineties* wilden de activisten van weleer vóór alles aansluiting vinden bij de tijdgeest. In het teken daarvan moest de natuur vooral ‘vermarktbaar’ en sexy worden. De inmiddels tot danig verzuurd moralisme verworpen morele agenda van de groene beweging kwam op de achtergrond. Het Dionysische ging de boventoon voeren, als antithese tegenover het Apollinische. Het esthetische van Dionysus tegenover de ratio van Apollo, het menselijk vernuft om de natuur naar zijn hand te zetten. Dat Apollinische vertoog beheerste de 19^e en 20^e eeuw, de periode waarin geen zee onze Waterstaatsingenieurs te hoog ging. Hun huzarenstuk was de Deltawerken. Inderdaad een monument van technisch vernuft. Maar ook een monument dat niet van hoogmoed gespeend was, hybris zouden de klassieken zeggen. Vooral op gebied van natuur en milieu bleek dis staaltje van harde waterstaatstechniek onvermoede en ongewenste effecten te sorteren.

Het motto van deze bijeenkomst is: de Groene Deltawerken van de 21^e eeuw. Wat zouden die moeten inhouden? In dit verband zou de centrale opgave moeten zijn niet opnieuw in de valkuil van overmoed en de hoogmoed te vallen. Daarbij is het de zeer de vraag of het Dionysische wel een goed uitgangspunt vormt om te voorkomen dat we in dezelfde fout vervallen. Laat mij dit toelichten aan de hand van een bekende passage uit een Griekse tragedie, Antigone van Sofokles. Het tweede intermezzo van het koor, vrij aan het begin van het treurspel, bestaat uit een lofzang op het menselijke vernuft dat de natuur naar zijn hand zet - zo lijkt het althans op het eerste gezicht:

Πολλά τα δεινά - Polla ta deina
Veel is geweldig, veel is geweldig
Maar niets is geweldigier dan de mens.

Hij doorklieft de grijs schuimbekkende zee
opgezweept door de winterstormen.
(...)
De beesten uit de wildernis
En in de zee de zilte vis
Alles wordt in de listen van de mens gestrikt.

Vervang de voorbeelden uit scheepvaart en visserij met heroïsche beelden uit de Nederlandse dammen- en dijkenbouw, en deze passage past naadloos in een propagandageschrift van de Deltawerken uit de jaren vijftig of zestig van de vorige eeuw.

Een loflied jawel, maar slechts op het eerste gezicht. Want het klassiek-Griekse deinos (geweldig) heeft een dubbele betekenis. De andere betekenis, volgens de meeste woordenboeken de eerste betekenis, luidt *vreeswekkend*, *verschrikkelijk*. *Το δεινόν/ toh deinon* betekent 'het gevaar' en staat in die zin in de traditie van de Griekse traditie lijnrecht tegenover *ἡ εὐσεβεία/ hē eusebeia* - de vroomheid, de godvrezendheid. In deze zin voorafschaduwde deze koorpassage de dramatische afloop van het treurspel. In de staart van de koorpartij wordt daar al een voorschot op genomen.

*Maar al is hij [de mens] dan in zover een redelijk wezen
dat hij verstandelijk meer dan voldoende uit de voeten kan.
Toch komt hij nu eens tot hoogstaand handelen,
dan weer tot slecht.*

vertaling Pé Hawinkels

En daarmee zijn we volop terug bij de morele agenda én de existentiële agenda die we maar al te graag uit het debat weren. Dat geldt zowel voor de Apollinische als de Dionysische kant van de medaille.

Om met de eerste kant, de Apollinische, te beginnen. De triomfen die de vaderlandse waterstaatstechniek in de 19e en 20e eeuw behaalde, hebben Nederland overmoedig en hoogmoedig gemaakt. Sluipenderwijs vatte het idee post dat alles te beheersen zou zijn. Dat de werkelijkheid toch iets anders zou kunnen liggen is de afgelopen decennia meer en meer doorgedrongen, niet in de laatste plaats in de rijen de Waterstaat zelf! Het waren -begin jaren tachtig - mensen binnen de boezem van Rijkswaterstaat die een belangrijke impuls gaven aan een de theorie én praktijk van de natuurontwikkeling.

Hybris dus, hovaardij - daar was en is sprake van in de klassiek-moderne waterstaat van de totale beheersing. En dit met de curieuze situatie dat de zwaarste gevallen van hovaardij te vinden zijn in de hoek van fundamentalistisch-calvinistische hoek - een bevolkingsgroep die goed vertegenwoordigd is in de overstromingsgevoelige delta en het rivierenland. Het betreft hier dubbel-bijgelovigen. Om economische redenen geloven zij in de harde en starre techniek, in de superprothese die de modern-klassieke waterstaat van ons land heeft gemaakt. Maar in één moeite door zien zij nog immer in welhaast iedere calamiteit de onverbiddelijk straffende hand van God.

Niet de techniek op zichzelf is hier het probleem, maar wél de techniek die zich in staat waant tot een totale beheersing van de natuur. De techniek die het luisteren naar de legendarische stem van het water uit het Holland-gedicht van Marsman heeft verleerd. In dit opzicht is het relevant terug te gaan naar de vroegmoderne periode, 16e en 17e eeuw. Toen waren de Lage landen bezig hun angst voor het wassende water te overwinnen, maar toch niet helemaal. Men

spitste de oren als de waterstem sprak - om hem te beter te kunnen analyseren en daaruit lessen te trekken voor de praktijk van alledag. Dat was in een tijdperk waarin men de verleiding van de schier ogenschijnlijk onbegrensde mogelijkheden van de moderne techniek nog niet kende. Aan die verleiding staan we heden ten dage wel bloot. En op dit punt is het dat we een andere weg moeten inslaan. Beter luisterend naar de stem van het water - niet alleen om ons er beter tegen te wapenen, maar ook om de dynamiek van het water ten eigen nutte te kunnen gebruiken - in energiewinning, zoutwatercultures, recreatie en toerisme en wat dies meer zij. Laat de natuur het werk doen. Geen bedreigingen beste mensen, maar overal kansen - grijp ze.

Geen bedreigingen dus maar louter kansen. KANSEN. K A N S E N. Hoort zegt het voort. Hoort de lokroep van de sirenen van het Dionysische, de andere kant van de medaille. Als u zich maar bekeert tot de Heilige Natuur, vallen haar zinnenstrelende vruchten u bijna als vanzelf ten deel. Dat is de Blijde Boodschap van het Natuurhedonisme. Er is helemaal geen klimaatprobleem, geen probleem met de stijgende zeewaterspiegel, als we maar op een slimme en behendige manier met de dynamiek van water en natuur om weten te gaan, valt ons eeuwigdurend heil ten deel. Slechts pathologische hypochonders spreken van belegen natuurromantiek in een hip, postmodern jasje? Tja, en dat nog niet iedereen van deze toch zo voor de hand liggende waarheid doordrongen is, vindt natuurlijk zijn oorzaak in een gebrek *aan social engineering*. Toegegeven, dat hebben we een beetje verwaarloosd. We hebben tot nu toe immers onze handen vol gehad aan de technische kant van het transformatieproces. Nu nog wat aanvullende *social engineering* en *alles sal reg kom*. En dan kan de loper voor de Groenblauwe Deltawerken van de 21^e eeuw uitgerold worden.

Wie dit gelooft mag het zeggen. Met *social engineering* alleen kom je er evenmin. De kern van het verhaal is hier dat niet alleen de mens *deinos* is, om in de termen van de oude Grieken te spreken, maar evenzeer de natuur die hij poogt te beteugelen en te overheersen. Of - om in de terminologie van de protestants-christelijke dogmatiek te spreken: de erfzonde kleeft niet alleen aan de mens met zijn hovaardij, al is hij de initiator ervan, maar evenzeer aan de natuur in al diens wrede onberekenbaarheid.

Onberekenbaar - daarin schuilt de kern van het probleem. Daarin schuilt ook de terechte angst van de mens voor de natuur, en zeker voor het water - ook al celebreren we dat dynamische water nog zo vroom zeven maal zeven maal zeventig maal als levensbron. De hamvraag is hier: op grond waarvan zijn mensen bereid het risico van het onberekenbare een plaats te geven in het leven. Dat lukt zeker niet louter of zelfs maar op de eerste plaats op basis van een sociaal-economische kosten-batenanalyse. Evenmin alleen op basis van een morele agenda in de geest van Al Gore. Daarvoor is levensmoed nodig: om zich kwetsbaar op te stellen, openlijk durven te retireren - kortom om een offer te brengen dat wel als zodanig door de sociale omgeving herkend wordt, maar al te vaak niet moreel erkend wordt. Voor zo'n levensmoed is meer dan burgerschap alleen nodig, zoiets vereist *Zivilcourage*. *Zivilcourage* die waar nodig dwars tegen alle morele agenda's en alle burgerschap ingaat. *Zivilcourage* die bereid is vuile handen te maken in de geest van Luther, toen hij vanuit zijn onderduikadres op de Wartburg zijn makker Melanchton het even

paradoxale als provocerende motto meegaf: *pecca fortiter (sed fortius fide et gaude in christo)* - zondig met moed, (maar geloof des te sterker en verheug je in Christus).

Zivildcourage? Kun je dat eten? Nee. Kun je dat plannen? Nee, dat natuurlijk ook niet. Hoe en waar kun je daar dan een begin mee maken? En wie moe dat doen? Wie zei daar proeftuinen? Proeftuinen. O.k. Die kunnen heel goed werken om de koudwatervrees voor het nieuwe en onberekenbare weg te halen. Als ze zich dan maar niet beperken tot de waterstaatkundige *engineering*, en ook niet tot *social engineering*. Ook en niet in de laatste plaats moet de *moral & existential engineering* de plaats krijgen die zij verdienen. Dat vereist een groep mensen die zich gedurende lange termijn met zo'n proeftuin verbinden, met alle onzekerheden die daarbij horen. Vooral op dit punt schieten 'proeftuinen' tot nu toe tekort.

Proeftuinen, reuze leuk hoor - maar hoe te voorkomen dat het troetel-incidenten blijven? Langs twee wegen, denk ik. Door simultaan *bottom up* en *top down* te werken. Door beleidsmatig meer ruimte te creëren om echt veel meer proeftuinen mogelijk te maken. Laat honderd tuinen bloeien. Een grondwisselbank voor proeftuinen op te zetten. Jaaa, u hoort het goed - dit is een pleidooi voor een actieve grondpolitiek door de overheid. Een grootscheepse statelijke interventie om maximaal ruimte te bieden aan het vernieuwende particuliere burgerinitiatief. Zo'n politiek kan alleen realiteitswaarde hebben op een hoger schaalniveau de druk op de grond afneemt. Het cliché wil dat in ons demografisch overbelaste landje dat een illusie zou zijn. Maar hoe zit echt het met die demografische overbelasting in de loop van de 21e eeuw?

De 21e eeuw is niet de eeuw van de demografische groei, maar de eeuw van de demografische krimp. Vanaf het midden van de eeuw stagneert de wereldbevolking, in de jaren '70 gaat ie afnemen, aldus de VN-prognoses. De bevolkingsomvang van Europa daalt nu al. In Nederland gebeurt dat binnen een kwart eeuw. En de trek wereldwijde trek naar de steden dan? Nee, die mensen komen niet allemaal naar Europa - er zijn tal van succesvolle megasteden in Azië en Latijns Amerika in snelle ontwikkeling, en ook de overkant van de Grote Plas blijft een onverminderd grote aantrekkingskracht uitoefenen. En nee, die mensen komen ook niet allemaal bij voorkeur naar Nederland en de Randstad - de concurrentie met andere stedelijke regio's is groot, en voor de zo fel begeerde kennismigranten heeft de Randstad lang niet in alle opzichten de beste papieren.

Bevolkingskrimp - zo'n proces vermindert de druk op de ruimte, biedt meer ruimte voor water, meer ruimte voor het experiment en de proeftuin. Maar dan moet daar nu al wel op voorgesorteerd worden en moet het ruimtelijk beleid op te houden om zich te verliezen in groeioffensieven tegen beter weten in! Als we volharden in deze vlucht naar voren, dreigt kapitaalsvernietiging op twee fronten. Allereerst op economisch gebied, door een overcapaciteit aan huizen en infrastructuur nog ruim binnen de economische afschrijvingsperiode. En ten tweede op landschappelijk gebied: door het volbouwen van de laatste open gebieden slacht men te elfder ure alsnog de kip van cultuur- en natuurhistorisch

gouden eieren - en dat geldt dan met name voor het westen des lands, waar de leefbaarheid nu al sterk onder druk staat.

Geen ruimtelijke transformatie, geen sociale, morele en existentiële transformatie zonder een bestuurlijke transformatie. De landelijke politiek verliest zijn aantrekkingskracht. Overal in Europa zien we - en dat al gedurende enkele decennia - de opkomst van de regio en een daarmee gepaard gaande tendens tot decentralisatie en/of federalisering, waarbij tegelijkertijd het middenbestuur wordt opgeschaald. Zelfs het centralistische Frankrijk heeft deze transformatie doorgemaakt. Ook Nederland zal er niet aan ontkomen. Het meest voor de hand ligt op termijn een driedeling in West, Noord en Zuid. Zeeland ligt daarbij heel strategisch tussen Holland, Brabant en Vlaanderen, als groenblauwe long en mediator tussen de aartsrivalen Rotterdam en Antwerpen. Dat biedt kansen, jawel, ook om verbondenheid van de bewoners met hun bestuur nieuwe inhoud te geven. Verbondenheid - dat was het trefwoord dat als sluitstuk in de voorbespreking van deze lezing ter tafel kwam.

Ik dank u voor uw aandacht.